

УДК 821.161.2-32.09(477.87)Чендей
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-2-25>

Тетяна ЛЯХ,
orcid.org/0000-0002-7913-3468
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри громадського здоров'я і гуманітарних дисциплін
Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Україна) tatianalyakh592@gmail.com

«ВСЕ МИНАЄТЬСЯ. ЗАЛИШАЄТЬСЯ ТІЛЬКИ ЛЮДСЬКЕ ДОБРО...»: ФЕНОМЕН ДОБРА В НОВЕЛІСТИЦІ ІВАНА ЧЕНДЕЯ

Одним із ключових у творчості Івана Чендея є феномен добра, який у новелах письменника слід розглядати не лише крізь призму народної моралі, а й у певному онтологічному сенсі, як духовний аспект буття людини. Мета пропонованого дослідження – вивчити феномен добра у новелістиці Івана Чендея та способи його художньої реалізації у контексті об'єктивної реальності та у зв'язку із внутрішньою сутністю людського буття. З'ясовано, що творче осмислення Іваном Чендеєм феномену добра корелює з філософуванням Григорія Сковороди, Еріха Фрома, котрі розглядали цей феномен як суть людського єства. З'ясовано, що феномен добра формує антропософський аспект творчості Івана Чендея, для котрого це не абстрактна морально-етична категорія. Це насамперед вчинки людини, її ставлення до світу. У розумінні письменника, людина є джерелом добра і повинна дарувати це благо світові та іншим людям («Вікна у світ»). Етичні питання людської моралі та добра Іван Чендей творчо осмислює крізь призму метафізичного горизонту людського буття, що явлений у внутрішніх переживаннях, спогадах персонажів («Син»). Феномен добра в новелах І. Чендея також корелює з дитячим світом, який є уособленням сакрального в душі людини («Жорно», «Да святиться ім'я його!»). Іван Чендей розглядає добро у тісному зв'язку з Богом і християнськими цінностями, – любов'ю до ближнього, повагою до батьків і старших, співчуттям і милосердям до скривджених. Письменник часто ставить своїх персонажів перед моральним вибором, і коли людина відступає від добра, наслідки бувають сумними або трагічними («Тестамент», «Криниця діда Василя»). Вивчення феномену добра в новелістиці Івана Чендея з'ясовує філософське бачення письменником людини у світі, спонукає до подальшого дослідження творчості автора та української новелістики у міждисциплінарному контексті.

Ключові слова: Іван Чендей, феномен добра, метафізичний дискурс, новела, символ, концепт, ліризм.

Tetiana LIAKH,
orcid.org/0000-0002-7913-3468
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Public Health and Humanitarian Disciplines
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) tatianalyakh592@gmail.com

“EVERYTHING PASSES. ONLY HUMAN GOODNESS REMAINS...”: THE PHENOMENON OF GOODNESS IN THE SHORT STORIES OF IVAN CHENDEI

The phenomenon of goodness in the work of Ivan Chendei should be considered not only through the prism of morality, but also in a certain ontological sense. Writer considered goodness as an integral part of the spiritual aspect of human being. The aim of the article is to research the phenomenon of goodness in I. Chendei's short stories and the artistic realization of this phenomenon in the context of objective reality and in connection with the inner essence of human existence. I. Chendei's understanding of the phenomenon of goodness correlates with the philosophy of Skovoroda and Fromm. They considered goodness as the essence of human being. The phenomenon of goodness forms the anthroposophical aspect of I. Chendei's work. Goodness includes the actions of a person, his attitude to the world. In the writer's understanding, human is the source of goodness and should give it to the world and other people (“Vikna u svit”). The issues of human morality and goodness understood by I. Chendei through the prism of the metaphysical horizon of human existence, manifested through the feelings and memories of the characters (“Son”). The phenomenon of goodness in the short stories by I. Chendei also correlates with the children's world (“Zhorno”, “Da sviatytsia imia yoho!”). Writer considered goodness in close connection with God and Christian values – love, respect, compassion and mercy. Chendei's characters often make a choice, and when person departs from goodness, the consequences could be sad or tragic (“Testament”, “Krynytsya Dida Vasylia”). The study of the phenomenon of goodness clarifies the Chendei's philosophical vision of person in the world, prompts further study of Ivan Chendei's work and the short story genre of Ukrainian literature according to the interdisciplinary research.

Key words: Ivan Chendei, phenomenon of goodness, metaphysical discourse, short story, symbol, concept, lyricism.

Постановка проблеми. Творчість І. Чендея охоплює той період українського соціуму, коли людина намагалася вийти з-під влади політико-ідеологічних моделей буття, а тому перебувала в ситуації екзистенційного вибору, прагнула свободи самовираження. Ця тенденція зумовила у творчості І. Чендея розвиток відповідного соціокультурного дискурсу, в якому людські цінності є маркерами світовідчуття письменника. Акцентування автором морально-етичних модусів буття також викликане філософськими рефлексіями шістдесятництва (див.: Мовчан, 2022), яке «було освячене кантівським розумінням людини-індивідуума, яка аргіогі підкоряється лише вимогам морального закону (імперативу) і вже цим виступає як мета сама собою, через що має право на беззастережну цінність і не може використовуватися тільки як засіб» (курсив автора – Т.Л.) (Тарнашинська, 2008: 188).

І. Чендей прагнув знайти пояснення і відповіді на онтологічні питання радянських реалій, однак при цьому він завжди осмислював їх у гуманітарному, вселюдському контексті, крізь призму долі окремої людини поза часом і суспільством. Одним із таких універсальних феноменів для письменника було добро, що є фундаментальною категорією етики, філософії, релігії, культури.

Добро відображає сукупний зміст вимог і цінностей моральної свідомості. За давніх часів розуміння добра визначалося переважно уявленнями про міфологічно санкціоноване, узвичаєне, цінне або корисне для людського життя і діяльності. Концептуальне наповнення добра відбувалося в античності (як поняття блага у Платона і Аристотеля), християнстві (втілення божественної волі), європейській філософській думці Нового часу (добро як раціоналістична корисність) тощо. Кант визначає добро як відповідність волевияву або вчинку людини апріорному моральному закону, Гегель – як визначення абсолютного духу (Філософський енциклопедичний словник, 2002: 164).

Суть добра і зла переосмислює Ф. Ніцше («По той бік добра», «Генеалогія моралі»). Філософ кидає виклик усталеним етичним нормам і декларує відносність людських цінностей. Онтологічного сенсу феноменам добра і зла надає Е. Фромм: «Добро полягає в тому, що ми все більше наближуємо наше існування до нашої істинної сутності, зло – в постійно зростаючому відчуженні між нашим буттям і нашою сутністю» (Фромм, 1992: 107).

В українській філософській думці в осмисленні феномена добра важлива роль належить Г. Сковороді, що акцентував на людинознавчій,

етико-гуманістичній проблематиці, духовній першооснові людини, а головне, – боротьбі з власною «злою волею» і пошуку Бога як невидимої натури, істини і добра (Філософський енциклопедичний словник, 2002: 586-587).

Творче осмислення добра І. Чендеєм корелює з філософуванням Г. Сковороди, Е. Фрома, доповнює світоглядні настанови шістдесятництва. Як слушно зауважує Л. Тарнашинська, «творчо засвоюючи модерну філософську рефлексію Заходу не стільки як лектуру, скільки як дух часу, шістдесятники наповнювали її сковородинівським духом, витворюючи на теренах України специфічно український тип філософії як способу нонконформістського буття» (Тарнашинська, 2008: 175). У розумінні І. Чендея, добро є духовним аспектом буття, що зумовлено не тільки морально-етичними канонами, а й пантеїстичним світосприйняттям людини, її етноментальністю.

Аналіз досліджень. Одним із перших дослідників, котрий відзначив духовно-антропологічний модус феномена добра у творчості І. Чендея, є М. Жулинський. За словами вченого, І. Чендей «<...> заради того, щоб добро і справедливість, любов до ближнього і віра в щасливий день України утверджувалися, запалив духовну свічу творчості і її світлом розгортає темін у людських душах» (Жулинський, 2002: 14).

Дослідник підкреслює зв'язок філософування письменника з тими цінностями, які віками творить народ і які стали міцним підґрунтям творчості автора: «Художній твір для Чендея є «духовною субстанцією», у якій живе самосвідомість художника, його світовідчуття, світорозуміння, його переживання історичної долі закарпатців, їхньої ментальності, психодуховного змісту життєактивності» (Жулинський, 2007: 12).

Відображення морально-етичного виміру нації у творах І. Чендея спостеріг М. Хорошков. На думку дослідника, своєрідність морально-етичної проблематики творчості І. Чендея насамперед була зумовлена неоднозначним дискурсом радянської епохи. Тому вже в дебютній збірці новел та оповідань І. Чендея «Чайки летять на Схід» (1955) дослідник акцентує на відображенні соціокультурних проблем: національній та соціальній дискримінації, бездержавності, економічному зубожінні, культурній ізоляції й неможливості продукування соціальних та культурних смислів (Хорошков, 2012: 166). Заглиблення в духовний світ людини, увага до позачасових категорій та цінностей (родина, пам'ять про предків, совість, справедливість, ідея добротворення тощо) М. Хорошков сприймає «як спосіб втечі від штучно створених і

насилницьки насаджуваних естетичних канонів соціалістичного реалізму» (Хорошков, 2012: 167).

Художній ідеал у творах І. Чендея стає предметом уваги О. Козій. Дослідниця переконана, що цей ідеал «формувався в умовах патріархальної моралі, яка високо ставила людину, що тонко відчуває світ та усвідомлює своє місце в ньому, людину, якій притаманні самокритичність, почуття честі, порядності, відповідальності» (Козій, 2007: 117).

Р. Мовчан вивчає прозовий доробок І. Чендея у всеукраїнському культурному просторі 1960-х років, зокрема у контексті творів письменників-шістдесятників. Дослідниця простежує аксіологічні маркери літератури окресленої епохи: «проблеми, які стосуються історичної пам'яті й національної ідентичності, особистості й гідності кожного, боротьби за національно-духовні цінності, моральні імперативи, духовного й морального яничарства, екзистенційної самотності й занепаду українського села та ін.» (Мовчан, 2022: 69). Таке прочитання творчості І. Чендея у контексті шістдесятництва відкриває нові, недосліджені аспекти його прози, прояснює осмислення письменником феномена добра крізь призму філософії шістдесятництва.

Мета статті. Дослідники осмислюють аксіологічні константи творчості І. Чендея здебільшого у відношенні до політико-ідеологічних або етико-культурних чинників. Однак феномен добра у творах письменника слід розглядати не лише крізь призму народної моралі, а й у певному метафізичному сенсі, адже для І. Чендея добро є духовним аспектом буття людини. Мета пропонованого дослідження – вивчити феномен добра у новелістиці І. Чендея та способи його художньої реалізації не лише у контексті об'єктивної реальності, а й у зв'язку із внутрішньою сутністю людського буття. Об'єктом пропонованого дослідження є новелістика письменника, адже відображення психології людини, динаміки її почуттів стає одним із канонів новели ХХ століття. Крім цього, жанр новели, за словами М. Жулинського, «можна вважати чи не найдосконалішим засобом вияву його (І. Чендея – Т.Л.) письменницької індивідуальності. Етапи творчого розвитку письменника визначаються саме новелами та оповіданнями, в яких здобували своє соціальне і морально-психологічне обличчя його герої, формувалися поетика й стильові особливості, визрівала своєрідність творчої манери» (Жулинський, 1982: 17).

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи шістдесятництво як художньо-естетичне явище, Л. Тарнашинська підкреслює, що митці

«<...> художньо «освоювали» гето-центризм – залежність людини від багатьох інших чинників: 1) ментального; 2) навколишньої природи; 3) міжособистісного, коли замість художньої моделі суспільство – людина – суспільство утверджувалась інша художня модель: людина – людина – людина в контексті соціуму, тобто інтеграція в соціальне Ми через інше індивідуальне Я, де Ми – більшою мірою соціум, а меншою мірою – держава; окремо – міжособистісного досвіду безпосереднього спілкування індивідуальних мистецьких Я – окремих мистецьких світів» (курсив автора – Т.Л.) (Тарнашинська, 2008: 169-170). Окреслена антропоцентрична схема може послужити орієнтиром для вивчення феномену добра та дотичних до нього морально-етичних категорій у новелістиці І. Чендея.

Антропософський аспект творчості письменника відзначає М. Жулинський, за словами котрого, І. Чендей у своїх оповіданнях «досліджує характер верховинця, виписує його рельєфно, масштабно, перевіряє в різних ситуаціях, як правило, складних, драматичних <...> Висока майстерність Чендея-новеліста дозволила зосередити в цих характерах стрімкі течії історичного життя народу, тому й закономірно, що саме характер героя став своєрідним ядром, в якому сконцентрувались етика й поетика його епічної оповіді» (Жулинський, 1982: 10).

У розумінні І. Чендея, добро – не абстрактна морально-етична категорія, а насамперед – вчинки людини, її ставлення до світу, адже добро закладене у природі й речах навколо. Такий підхід визначає цілісність людини Чендея. Саме людина повинна нести добро світові та іншим людям. Таким є образ учительки в ліричній новелі «Вікна у світ»: «Бувають люди, яких зустрів у житті і які потім з тобою всюди і завжди. Ти бережеш їх образ у пам'яті, і тобі радісно стає, коли думаєш про них. <...> Бо ти побачив у них велике і світле, і сам хотів бути таким, як вони. Ти завжди радієш, зустрічаючись з ними, вдячний їм, що сповнили тебе високого чуття людини» (Чендей, 2003: 54).

Етичний дискурс І. Чендея переходить в онтологічну площину. Торкаючись питань людської моралі, письменник прагне осмислити метафізичний горизонт людського буття, явлений у внутрішніх переживаннях, спогадах персонажів. У новелі «Син» автор відображає переживання Данила Катрича, котрий приїхав у село навідати батька. Драматизація (дія твору відбувається протягом однієї ночі в одному місці), психологізм, внутрішній сюжет, ретроспекція, асоціативне мислення, автобіографізм, першоособова нарація розкрива-

ють внутрішній стан людини, котра опинилася на самоті із власними спогадами і замислилася про сенс життя.

Феномен добра в новелі «Син» виявляється в екзистенційних пошуках людиною сенсу буття, усвідомленні персонажем зв'язку зі своєю малою батьківщиною, рідною домівкою. Адже саме рідний дім є не лише вмістилищем «родової пам'яті», він є духовним центром, який дає людині снагу і сили у найважчі моменти життя, підживлює її інтуїцію, допомагає розпізнати важливе. В рідному домі розпочинається духовне прозріння сина: «він відчував рідний дім кожною клітиною свого єства, знову й знову проникався рідним попелищем, в ньому виростало велике, радісне, невідоме досі чуття» (Чендей, 2003: 10). Батьківська хата актуалізує пам'ять Данила. Спогади і самоаналіз ведуть персонажа до розгадки сенсу власного буття: «А що вчинив я для того, аби приносити людям тільки добро?» (Чендей, 2003: 19).

Феномен добра найповніше розкриває образ батька Данила. Старий відчуває внутрішній спокій людини, котра гідно прожила своє життя: «Все минається. Залишається тільки людське добро... От вчинив ти добре чоловіку, залишилося воно, те добре, і довго-довго буде гріти!» (Чендей, 2003: 13). Своїм добром до людей, своєю працею, любов'ю і шаную до родини та дітей старий майстер Яків Катрич наповнив своє життя найвищим сенсом: «В моєму серці нині стільки добра, стільки добра!.. Думаю не раз так: стачило б того добра для всіх людей світу...» (Чендей, 2003: 14). На противагу радісним і спокійним думкам старого, внутрішні переживання його сина ведуть до усвідомлення ним неповноти власного буття попри всі свої, здавалось, немалі досягнення: «Певно, вперше в житті він, інженер з освітою, з посадою, що має тепле сімейне кубельце (так-так, саме кубельце), позаздрив тому простому селянину, життя якого, здається було за плечима, який мав ніч спокійну, якого не шарпали думи, не гризли докір і сумління» (Чендей, 2003: 22).

У філософуванні І. Чендея добро і любов до ближнього наповнюють буття людини сенсом, відсутність якого прирівнюється до фізичної смерті: «Можна померти, залишившись живим!... Хіба ти не помер для іншої людини, коли перестав жити в її серці?.. Коли ти для тої “іншої” залишився байдужим, холодним, як крига? Така смерть страшна... Ти сам ходиш, як живий мертвець... Поміж живих мерців...» (Чендей, 2003: 21).

Феномен добра у новелах І. Чендея оприявнюється не лише у вчинках персонажів. Добро для

письменника – це також віра в людей, у справедливість і її торжество. Саме у такій ситуації опинилися персонажі новели «Жорно», також батько і син. Першоособова нарація сповнює твір ліризмом. Оповідь ведеться від імені сина Дмитра. Це дає змогу авторові змалювати художній простір новели у двох планах: містичні переживання Дмитром світу як казки, що корелює з добром, та реальний світ, у якому панують людська підлість і злість. Символом казкового світу є Замкова гора, образ якої в уяві хлопця викликає візію давнього минулого, коли край ще не був заселений людьми: «Замкова гора на обрії чорніла німим велетнем. Я вдивлявся в неї. Враз мені помарилося, що гора-велет прибрела до Хуста з давніх-давен, зупинилася на околиці, де Ріка вливається у Тису, зачарована довколишньою красою. Потім неподалік підніжжя гори почали селитися люди» (Чендей, 2003: 16-17).

На тлі цього казкового пейзажу з Онуфрієм і його сином Дмитром дорогою трапилася пригода. Коли вони їхали з Вишкова і везли нове жорно, їх зупинив Олодарко Цимботка – «син сільського нотаря з часів старої Австро-Угорщини». І хоч він добре знав Онуфрія ще з дитинства, проте сварився «наче ніколи ніде батька не подибував, а тепер упіймав не просто тих, що їхали мирно від села до села, а страшних нічних розбійників із здобиччю» (Чендей, 2003: 18).

І. Чендей психологічно тонко через мову, жести, портретні деталі персонажа розкриває його підступний і задрісний характер. Щоб вислужитися перед угорською «гонведською адміністрацією», Цимботка почав чіплятися до кожної дрібниці, бо ворог має бути покараний, а він, звісно, винагороджений. Зрештою, було знайдено найбільшу провину Онуфрія: «<...> величаєш коня іменем фундатора нашої великої держави?.. Отаку має честь у тебе дохла, паскудна шкапа? Отаку нечесть має в тебе наш великий і святий король Іштван?..» (Чендей, 2003: 21-22).

Асоціації, які викликало ім'я коня в угорського офіцера, до котрого було доправлено «порушників», призвели до несподіваної розв'язки новели. Офіцер мимоволі згадав своє радісне дитинство: «Стояв офіцер уже не перед бараками під Замковою горою в Хусті. Він хлопчиком сидів на возі і з крилатою дитячою радістю дивився, як його батько впрягає до воза Пішту і Лоція. Коні мудро ставали по своїх місцях, батько застібав пряжки, затавав на потрібні кільця посторонки, накидав коням через голови ошийники. Ще клав між полудрабки великий оберемок сіна і застилав рядном.. Офіцерові пахло давніми днями дитин-

ства і далеким задунайським селом...» (Чендей, 2003: 26).

Відтак, замість того, щоб «засадити до тюрми зненавиджених русинів» (Чендей, 2003: 25), як того хотів Цімботка, офіцер дає протилежний наказ: відпустити Онуфрія з сином, бо «хто ж тоді жорно доставить у Зелену Долину» (Чендей, 2003: 27), а щоб забезпечити їх від нових несподіванок у дорозі, надав їм патрульного, щоб провів їх аж до села.

Особисті переживання головного персонажа новели Дмитра, від імені котрого ведеться оповідь, та представника угорських гонведів, явлених у його спогадах, дають змогу розглядати феномен добра не тільки в соціально-політичному контексті, а й в онтологічному. І. Чендей прагне утвердити думку, що кожна людина може робити добро, незалежно від національності чи положення в суспільстві. Феномен добра у творі корелює з дитячим світом, який також є уособленням добра в душі людини (Дмитро, офіцер).

У ліричній новелі І. Чендея «Да святиться ім'я його!» сенс добра також розкривається через внутрішні переживання і спогади ліричного суб'єкта. Твір автобіографічний, адже відображає один із літературних вечорів у школі, гостем на якому є головний персонаж, молодий письменник, від імені якого ведеться розповідь. Авторіві вдається гнучко поєднати у творі дві часові площини: реальний час і школу, куди щойно прийшов письменник, його хвилювання, розмову з дітьми, і минуле, явлене у дитячих спогадах ліричного суб'єкта. Містком між ними є символічна художня деталь, – хліб. Окраєць хліба, недбало кинутий на шкільному подвір'ї, викликає в ліричного суб'єкта шквал емоцій: обурення, злість, і, водночас, – теплі спогади дитинства, що оприявнюють щось дуже важливе: «якось дивовижно з'ясувалося і просвітилося те, що таїною ховалося, мабуть, всього лишень для того, аби таки при слухній нагоді з'явитися» (Чендей, 2003: 90).

Образ хліба є ідейним центром новели, символом духовності та добра. Такою семантикою народ наділяв хліб ще в давнину: «Хліб – символ життя, йому поклонялися так само, як і Сонцю. Споконвіків людина молилася до неба, землі, Сонця, Місяця, щоб вони сприяли врожаю, бо то основний харч для тіла і душі, бо то є видимий світ Божого життя. Хліб є символом єдності, у ньому безконечна вічність єднання живих з душами предків, єдина доля для всіх людей» (Войтович, 2002: 561). Крім цього, хліб своєю формою нагадує коло, що архетипово символізує безсмертя, вічність. Так, у філософуванні та світі

символів Г. Сковороди, куля та округлі предмети «<...> найбільш закінчені, замкнуті, досконалі. Усе у світі рухається через протилежності у колі і таким чином примирює суперечності, бо у колі все повертається до самого себе і до свого початку» (Огородник, 1999: 258).

Таким сакральним змістом сповнений образ хліба у дитячих спогадах ліричного суб'єкта, адже асоціюється насамперед із двома великими святами, – Різдвом та Великоднем: «<...> не побожною та молитвами, не церковними обрядами й ритуалами з дитинства вкарбувалися в пам'ять Різдво і Великдень.

Запам'ятались вони сподіваннями та чеканням перш за все пшеничного білого, запахушого печеного хліба, що його наша мама усього двічі на рік пекла до великих свят!..

Саме в хлібі і було найбільше свято для нас, малих!

Білий хліб був для нас великою і світлою радістю!..» (Чендей, 2003: 92).

Хліб також уособлює казку, диво, що рано чи пізно має трапитися з кожною людиною: «А на столі найбільшим паном над панамі завжди нам здавався наряджений оздобами пшеничний хліб – ставав-бо він не просто ознакою благородного достатку й ситості, але й отою співучою радістю, в котрій таїлася дивовижна казка Різдва і зими, щедріючого сонця ще ранньої весни чи провесни з Великоднем» (Чендей, 2003: 92).

Саме віра в добро, заново пережите диво дитинства наштовхнули письменника розповісти на літературному вечорі дітям казку про хліб, що в новелі виконує функцію тексту в тексті. І хоч виховна бесіда про хліб безпосередньо стосувалася сучасних реалій («А по ниві тій владно і поважно плив комбайн з тим самим комбайнером»; «Чи поважає тракториста-сівача, комбайнера-жнеця, мельника, пекаря, продавця хлібного магазину той, хто може кусень хліба кинути на землю?» (Чендей, 2003: 94-95)), казка разом зі спогадами ліричного суб'єкта творить певну двоплановість, адже в ній ідеться про онтологічні модуси, які існують у бутті людини з моменту світотворення.

Саме такими онтологічними феноменами є добро і зло, сакральне і профанне, тлінне і вічне, про які промовляють алегоричні образи казки «Хліб і золото». Паляницю не прийняв до себе багатій, але радо прийняв бідняк, і відтоді його родина завжди була сита. Золото, яке обрав багатій, принесло йому злидні і голод. Є у цих казкових символах і аллюзія на філософування Сковороди. Ці антитетичні образи увиразнюють

феномен добра у творі, безперечним символом якого виступає хліб. Крім цього, хліб як концепт явлений у новелі у двох мікрообразах: «окрушина білого хліба – лежала в пилюзі на витопаному подвір'ї коло самого входу» (Чендей, 2003: 90), що символізує реальний світ, адже її персонаж побачив у актуальному часі, і «наряджений оздобами пшеничний хліб», що здавався «на столі найбільшим паном над панами» (Чендей, 2003: 92), втілює добрий казковий світ дитячих спогадів. Ці дві іпостасі хліба уособлюють протилежні аксіологічні маркери: радянських реалій, коли божественну суть людини замінювали атеїстичними деклараціями, та істинний аспект буття, який визначає віра в Бога, добро, справедливість. Таку істинну, сакральну семантику хліба підсилюють останні слова новели, винесені у заголовок: «<...> про хліб думав я, повторюючи: *“Да святиться ім'я його!”*» (курсив автора – Т.Л.) (Чендей, 2003: 98).

Феномен добра розкривається не лише через морально-етичний аспект ставлення до хліба як до результату праці людини. Дитячі спогади, передчуття дива являють читачеві метафізичну площину, де добро корелює з вірою людини, визначає сенс буття. Таке осмислення І. Чендеєм добра підтверджує тезу Л. Тарнашинської про те, що в епоху шістдесятництва «мистецтво в умовах тоталітарної держави з її інституціями та відлагодженим механізмом насилля, попри декларовану безбожність, усе ж перебувало в «лоні» християнської традиції апелювання до совісті» (Тарнашинська, 2008: 180).

І. Чендей осмислює добро у тісному зв'язку з Богом і християнськими цінностями – любов'ю до ближнього, повагою до батьків і старших, співчуттям і милосердям до скривджених. Відповідно, вчинки його персонажів, що суперечать цим істинам, сприймаються як зло. Е. Корет, роздумовуючи про суть зла у метафізичному сенсі, веде мову про «фізичне зло (*malum physicum*)», яке криється в реальній (фізичній) влаштованості речей і подій, та «моральне зло (*malum morale*)», що полягає у вільному (моральному) виборі людини (Корет, 1998: 170). Саме перед таким моральним вибором часто ставить своїх персонажів І. Чендей. Автор наче дає їм право власного вибору і вже потім відображає його наслідки, сумні чи трагічні.

У новелі «Тестамент» Гаврило відступає від законів добра і християнських заповідей, не виконавши останньої волі помираючої матері. Він обманом і підкупом переробив її заповіт («тестамент»), щоб отримати по її смерті землю, яка була призначена його сестрі. Син несе помираючу матір на плечах до «нотарського уряду», попри

те, що така дорога завдавала їй важких мук. Тема нешанобливого ставлення дітей до батьків досить традиційна в українській новелі («Що записано в книгу життя» М. Коцюбинського», «Святий вечір» В. Стефаніка, «Дід» Марка Черемшини, «Баба» І. Синюка). І. Чендей на тлі такого традиційного морально-етичного аспекту осмислює долю персонажа в онтологічній площині: чи можливе буття людини, котра, не виконавши материнського заповіту, заперечує родинні, а відтак – загальнолюдські цінності? Стара померла, згодом син отримає спадок, проте він не отримав найголовнішого – материнського благословення: «повисла голова старої, немов Семениха відвернула від сина» (Чендей, 2003: 38).

Добро є не лише духовним елементом життя, а й самим життям, природою, речами, які його наповнюють. Саме тому в новелах І. Чендея художні деталі і образи відіграють також аксіологічну роль. М. Жулинський відзначає такі образи-концепти у творах автора: «Верховина, Дім, Обійстя, Колиска, Гори, Майстер... Кожен із цих образів-концептів є своєрідним енергетичним патерном, універсальною субстанцією, що єднає світ реальний і світ духовний, сполучає матерію і свідомість, своєрідним ідейно-духовним і композиційним центром художньо-естетичної світобудови» (Жулинський, 1982: 13).

До ряду названих концептів поетичної аксіології І. Чендея можемо також віднести образ дерева. У новелі «Криниця діда Василя» старий горіх поєднує два протилежні аксіологічні підходи: цінність духовну і матеріальну. Старий Василь не давав рубати горіха. Проте після смерті діда сини продали його дім, горіха зрубали, криниця всохла. М. Жулинський називає цей вчинок нащадків Василя знищенням внутрішніх зв'язків зі своєю «родовою пам'яттю» (Жулинський, 1982: 15). Н. Мафтин підкреслює міфологічне наповнення образу дерева: «Горіх, що росте на садибі, посаджений далекими дідовими предками, у сприйнятті читача трансформується в міфічне дерево життя, дерево роду. <...> На зрізі ідейно-оцінного рівня композиції він також несе важливе навантаження: символізує духовність, зв'язок із рідною землею, вкоріненість у власну ідентичність» (Мафтин, 2022: 62).

Семантика образу дерева, яке не давав зрубати Василь і яке зрубали нові господарі, прояснює авторове розуміння добра і зла: добро – це збереження пам'яті, а отже існування духовне, існування поза часом і простором, самоідентифікація, натомість зло – руйнація, деструкція, небуття і забуття. Тому, коли зрубали горіха, всохла кри-

ниця – «символ чистоти й невичерпності народних джерел честі, совісті, благородства, вірності своїй землі, духовним і моральним заповітам народу» (Жулинський, 1982: 16).

Продовження мотиву руйнації у контексті аксіологічного дискурсу І. Чендея спостерігаємо в новелі «Сосна і баба». Цей твір можна назвати антитезою до новели «Криниця діда Василя». Якщо Василь за свого життя зберіг горіха і криницю як пам'ять свого роду для прийдешніх поколінь, то баба, навпаки, не відчуває краси і символіки дерева і незаконно рубає сосну, бо на її грядках нічого не росте. Автор наче протиставляє ницість баби Фені, що навіть зовні схожа на «сморчка», і велич сосни: «Диким було безглуздя зухвалої холодної і голодної ницісті, що повалило сосну – похилену кроною, крилату, покручену конарами в самому небі, проте могутню у своїй віковій силі і, здавалося, неминучості. <...> Не вистояла сосна, не збереглася, не залишилася для нових весен, літ, осей, зим. А скільки вранішніх сонць ласкало, пестило її, скільки зим казкових із білими інеями та сніговими завірюхами запам'ятала вона!.. Нема сосни!...» (Чендей, 2003: 102).

Висновки. І. Чендей творчо осмислив онтологічні модуси сучасного йому суспільства у гуманітарному, вселюдському контексті. Одним із таких універсальних феноменів для письменника стало добро, що є невід'ємною складовою буття його персонажів. Осмислення автором добра корелює з філософуванням Г. Сковороди,

Е. Фрома, котрі розглядали цей феномен як суть людського ества. Добро формує антропологічний аспект творчого мислення І. Чендея: воно – у вчинках людини, її ставленні до світу, сама людина є джерелом добра і повинна дарувати це благо іншим («Вікна у світ»).

Питання людської моралі та добра І. Чендей розглядає крізь призму метафізичного горизонту людського буття, що явлений у внутрішніх переживаннях, спогадах персонажів. У новелі «Син» феномен добра розкривається в екзистенційних пошуках людиною сенсу буття, усвідомленні персонажем зв'язку зі своєю малою батьківщиною, рідним домом. Феномен добра у новелах І. Чендея також корелює з дитячим світом, який є уособленням сакрального в душі людини («Жорно», «Да святиться ім'я його!»).

Письменник вбачає добро у тісному зв'язку з Богом і християнськими цінностями – любов'ю до ближнього, повагою до батьків і старших, співчутті й милосерді до скривджених. Відповідно, вчинки його персонажів, що суперечать цим цінностям, можна сприймати як зло. Автор часто ставить своїх персонажів перед моральним вибором, наслідки якого стають для них сумними або трагічними («Тестамент» «Криниця діда Василя», «Сосна і баба»).

Вивчення феномену добра в новелістиці Івана Чендея з'ясовує філософське бачення письменником людини у світі, спонукає до подальшого вивчення творчості автора та української новели ХХ століття у міждисциплінарному контексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Войтович В.М. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2002. 664 с.
2. Жулинський М. Духовна свіча Івана Чендея. *Чендей І. Вибране: в 2 т. Ужгород: Карпати, 2003. Т. 1. Оповідання, повісті.* С. 5–14.
3. Жулинський М. Іван Чендей: художнє формування національного образу світу. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Вип. 11: Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті.* Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2007. С. 11–13.
4. Жулинський М. Історія його краю – в його творах. *Чендей І.М. Вибрані твори: В 2-х т. К.: Дніпро, 1982. Т. 1. Оповідання. Птахи полишають гнізда...: роман.* С. 5–18.
5. Козій О. Ідеал як складник художньої концепції Івана Чендея. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Вип. 11: Творчість Івана Чендея в загальноукраїнському літературному контексті.* Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2007. С. 117–119.
6. Корет Э. Основы метафизики. К.: Тандем, 1998. 248 с.
7. Мафтин Н. Жанрово-стильові особливості малої прози Івана Чендея. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.* Вип. 1(47). 2022. С. 59–66.
8. Мовчан Р. Творчість Івана Чендея в українському культурному просторі 1960-х років. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.* Вип. 1 (47). 21022. С. 67–74.
9. Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні: курс лекцій. К.: Вища шк.: Т-во «Знання», КОО, 1999. 543 с.
10. Тарнашинська Л. Презумпція доцільності: Абрис сучасної літературознавчої концептології. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 534 с.
11. Філософський енциклопедичний словник/ ред. колегія: В.І. Шинкарук (гол.) та ін.; Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. Київ, 2002. 744 с.
12. Фромм Э. Душа человека. М.: Республика, 1992. 430 с.

13. Хорошков М. Проза Івана Чендея в контексті морально-етичних пошуків літератури другої половини ХХ століття. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Вип. 28. 2012. С. 166–168.
14. Чендей І.М. Вибране: в 2 т. Ужгород : Карпати, 2003. Т. 2. Оповідання, роман. 518 с.

REFERENCES

1. Voitovych V.M. *Ukrainska mifolohiia [Ukrainian mythology]*. Kyiv, 2002. 664 s. [in Ukrainian].
2. Zhulynskiy M. *Dukhovna svicha Ivana Chendeia [Dukhovna svicha Ivana Chendeia.]*. Chendei I. *Vybrane [Selected works]*: v 2 t. Uzhhorod, 2003. Т. 1. Оповідання, повісті. С. 5–14. [in Ukrainian].
3. Zhulynskiy M. *Ivan Chendei: khudozhnie formuvannya natsionalnoho obrazu svitu [Ivan Chendei: artistic formation of the national image of the world]*. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Vyp. 11: *Tvorchist Ivana Chendeia v zahalnoukrainskomu literaturnomu konteksti*. Uzhhorod, 2007. С. 11–13. [in Ukrainian].
4. Zhulynskiy M. *Istoriia yoho kraiu – v yoho tvorakh [The history of his region – in his works]*. Chendei I.M. *Vybrani tvory [Selected works]*: V 2-kh t. K., 1982. Т. 1. Оповідання. *Ptakhy polyshaiut hnizda...: roman*. С. 5–18. [in Ukrainian].
5. Kozii O. *Ideal yak skladnyk khudozhnoi kontseptsii Ivana Chendeia [The ideal as a component of Ivan Chendei's artistic concept]*. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Vyp. 11: *Tvorchist Ivana Chendeia v zahalnoukrainskomu literaturnomu konteksti*. Uzhhorod, 2007. С. 117–119. [in Ukrainian].
6. Koret E. *Osnovy metafiziky [Basis of metaphysics]*. K., 1998. 248 s. [in Russian].
7. Maftyn N. *Zhanrovo-stylovi osoblyvosti maloi prozy Ivana Chendeia [Genre and stylistic features of Ivan Chendei's short prose]*. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vyp. 1 (47). 2022. С. 59–66. [in Ukrainian].
8. Movchan R. *Tvorchist Ivana Chendeia v ukrainskomu kulturnomu prostori 1960-kh rokiv [Works of Ivan Chendei in the Ukrainian culture of the 1960s]*. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vyp. 1 (47). 2022. С. 67–74. [in Ukrainian].
9. Ohorodnyk I.V., Ohorodnyk V.V. *Istoriia filosofskoi dumky v Ukraini: kurs lektsii [History of philosophical thought in Ukraine: a course of lectures]*. K., 1999. 543 s. [in Ukrainian].
10. Tarnashynska L. *Prezumptsiia dotsilnosti: Abrys suchasnoi literaturoznavchoi kontseptolohii [Presumption of expediency: Outline of modern literary conceptualization]*. K., 2008. 534 s. [in Ukrainian].
11. *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]*. Kyiv, 2002. 744 p. [in Ukrainian].
12. Fromm E. *Dusha cheloveka [Soul of man]*. M., 1992. 430 s. [in Russian].
13. Khoroshkov M. *Proza Ivana Chendeia v konteksti moralno-etychnykh poshukiv literatury druhoi polovyny XX stolittia [Ivan Chendei's prose in the context of moral and ethical searches of the literature of the second half of the 20th century]*. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vyp. 28. 2012. С. 166–168. [in Ukrainian].
14. Chendei I.M. *Vybrane [Selected]*: v 2 t. Uzhhorod, 2003. Т. 2. Оповідання, роман. 518 с. [in Ukrainian].